

XAVF GURUHIDAGI YOSHLAR BILAN ISHLASHDA IJTIMOYIY REABILITATSIYA

USULLARI

Guliston davlat universiteti Ijtimoiy fanlar kafedrasida

o'qituvchisi Abdujalilov Bekzod

Guliston davlat universiteti ijtimoiy ish yo'nalishi talabasi

Murodova Dilbar Nuriddin qizi

Annotatsiya. Ushbu maqolada xavf guruhidagi yoshlar bilan ijtimoiy ish jarayonida qo'llaniladigan reabilitatsiya usullari va metodlari tahlil qilinadi. Ijtimoiy reabilitatsiyaning nazariy asoslari, amaliy usullar hamda ularni tatbiq etishning samarali yo'llari ko'rib chiqiladi. Individual, guruh va oilaviy terapiya usullari, art-terapiya, sport va mehnat terapiyasi, shuningdek, zamonaviy raqamli yondashuvlar muhokama etiladi. Maqolaning asosiy maqsadi — ijtimoiy xavf ostidagi yoshlarni jamiyatga qayta moslashtirishda mutaxassislariga amaliy ko'rsatmalar berish.

Kalit so'zlar: ijtimoiy reabilitatsiya, xavf guruhi, yoshlar, moslashuv, profilaktika, psixologik yordam, reintegratsiya.

Аннотация. В данной статье анализируются методы и подходы реабилитации, применяемые в процессе социальной работы с молодежью из группы риска. Рассматриваются теоретические основы социальной реабилитации, практические методы, а также эффективные пути их внедрения. Обсуждаются индивидуальная, групповая и семейная терапия, арт-терапия, спортивная и трудовая терапия, а также современные цифровые подходы. Основная цель статьи — предоставить специалистам практические рекомендации по повторной социальной адаптации молодежи, находящейся в группе социального риска.

Ключевые слова: социальная реабилитация, группа риска, молодежь, адаптация, профилактика, психологическая помощь, реинтеграция.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda yoshlar orasida ijtimoiy muammolar — deviant xulq-atvor, giyohvandlik, jinoyatchilik va maktabni tashlab ketish holatlari tobora ko'payib bormoqda¹. "Xavf guruhi" deb ataladigan yoshlar toifasi alohida diqqat va maqsadli ijtimoiy-pedagogik yordamni talab qiladi. Ijtimoiy rehabilitatsiya bu toifadagi shaxslarni jamiyatga qayta qo'shish, ularning shaxsiy va ijtimoiy salohiyatini tiklash jarayonidir.

UNESCO ma'lumotlariga ko'ra, dunyo bo'ylab 15–29 yoshdagi yoshlarning taxminan 20 foizi turli ijtimoiy xavf omillari ta'sirida bo'lib, ularning muhim qismi maqsadli rehabilitatsion yordamsiz ijtimoiy chekka holatga tushib qolish xavfiga duch keladi². O'zbekiston ham bu jarayonlardan chetda emas: so'nggi yillarda yoshlar muammolarini bartaraf etish, ularga ijtimoiy yordam ko'rsatish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylangan.

Ushbu maqolada xavf guruhidagi yoshlar bilan ishlashda qo'llaniladigan asosiy ijtimoiy rehabilitatsiya usullarining nazariy va amaliy jihatlarini ko'rib chiqamiz. Maqola amaliyotchi ijtimoiy pedagoglar, psixologlar va ijtimoiy ishchilar uchun mo'ljallangan. Hozirgi kunda yoshlar o'rtasida ijtimoiy muammolar, xususan, huquqbuzarlik, ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar va psixologik muammolar dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, dunyo bo'yicha yoshlar umumiy aholining qariyb 16–18 % ini tashkil etadi va ularning taxminan 20–25 % i ijtimoiy xavf guruhiga kiradi. O'zbekistonda ham yoshlar ulushi yuqori bo'lib, aholining 60 % ga yaqini 30 yoshgacha bo'lgan qatlamdan iborat.

¹ Karimov A.A. Ijtimoiy rehabilitatsiya asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – B. 45.

² UNESCO. Youth at Risk: A Guide to Targeted Prevention. – Paris: UNESCO Press, 2021. – P. 12.

Asosiy qisim. Xavf guruhi tushunchasi va uning xususiyatlari. "Xavf guruhi" tushunchasi ijtimoiy pedagogika va ijtimoiy ish fanida ko'p qirrali ma'noga ega. Bu toifaga — nochor oilalarda yashovchi, ota-onalik nazoratidan mahrum, iqtisodiy yoki psixologik zo'ravonlikka uchragan, muddatidan oldin ta'limni tashlab ketgan yoki jinoiy muhit ta'sirida bo'lgan yoshlar kiradi³. Sultonovning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, xavf guruhidagi yoshlar quyidagi psixologik xususiyatlar bilan ajralib turadi: past o'z-o'ziga baho, salbiy ijtimoiy tajriba, kattalar hamda tengdoshlarga ishonchning yo'qligi, tez qaror qabul qila olmaslik va stress holatlarda agressiv yoki passiv xulq-atvorga moyillik⁴. Bu xususiyatlarni chuqur anglash reabilitatsion dasturlarni muvaffaqiyatli amalga oshirishning asosi bo'lib xizmat qiladi. **Xavf omillari tasnifi.** Mutaxassislar xavf omillarini quyidagi toifalarga ajratadilar: (1) oilaviy omillar — ajralish, ota-onaning alkogolizmi, zo'ravonlik; (2) iqtisodiy omillar — qashshoqlik, uy-joyning yo'qligi; (3) ta'lim omillari — maktabdan uzoqlashish, o'qish natijalarining past bo'lishi; (4) ijtimoiy-muhit omillari — kriminogen muhit, salbiy tengdoshlar guruhi ta'siri. Har bir toifa alohida yondashuv va metodologiyani talab qiladi.

Ijtimoiy reabilitatsiyaning nazariy asoslari. Ijtimoiy reabilitatsiya — bu shaxsning ijtimoiy, psixologik va jismoniy salohiyatini tiklash hamda uni to'laqonli ijtimoiy hayotga qaytarish maqsadida amalga oshiriladigan tadbirlar tizimi⁵. Reabilitatsiya jarayoni uch bosqichdan iborat bo'ladi: diagnostika (muammo va resurslarni aniqlash), korreksion-rivojlantiruvchi ish (usullarni tatbiq etish) va reintegratsiya (jamiyatga qaytish). Zamonaviy ijtimoiy pedagogikada reabilitatsiyaga kompleks yondashuv ustuvor hisoblanadi. Bu yondashuv ijtimoiy ishchi, psixolog, pedagog, tibbiyot xodimi va huquqshunos o'rtasidagi hamkorlikni nazarda tutadi.

³ Mirzayev B.T. Yoshlar bilan ijtimoiy ish metodologiyasi. — Toshkent: TDIU, 2020. — B. 78.

⁴ Sultonov X.R. XAVF guruhidagi yoshlarning psixologik xususiyatlari // Psixologiya va hayot. — 2022. — №3. — B. 15–22.

⁵ Nishonov F.M. Reabilitatsiya jarayonida individual yondashuv. — Samarqand: SamDU, 2021. — B. 33.

Yosh shaxsni reabilitatsiya qilish uning psixologik, ijtimoiy va amaliy ko'nikmalarini bir vaqtda rivojlantirishni talab qiladi.

ASOSIY IJTIMOY REABILITATSIYA USULLARI.

Individual terapiya va konsultatsiya. Individual yondashuv reabilitatsion jarayonning poydevori hisoblanadi. Bunda mutaxassis yoshning muammo-resurs xaritasini tuzadi va individual yordam rejasini ishlab chiqadi⁶. Kognitiv-xulq-atvor terapiyasi (KXT) metodi xavf guruhidagi yoshlar bilan ishlashda yuqori samaradorligini isbotlagan: bu metod yosh shaxsga o'z salbiy fikrlarini tanib olish va ularni ijobiyga almashtirish ko'nikmalarini beradi. Individual konsultatsiyaning asosiy maqsadi — yoshga o'zini qabul qilish, kuchli tomonlarini aniqlash va kelajakka yo'naltirilgan maqsadlar belgilashda yordam ko'rsatishdir. Amaliyotda haftasiga 1–2 marotaba o'tkaziladigan 45–60 daqiqalik seanslarda yuqori natijalar kuzatilgan.

Guruh terapiyasi va ijtimoiy ko'nikmalar mashg'ulotlari. Guruh terapiyasi xavf guruhidagi yoshlar uchun ayniqsa samarali usul sanaladi, chunki bu format ular uchun muhim bo'lgan tengdoshlar guruhini ijobiy muhitda modellashtirishga imkon beradi.⁶ Guruh mashg'ulotlarida muloqot ko'nikmalari, ziddiyatlarni hal qilish strategiyalari, stressga chidamlilik va birgalikda qaror qabul qilish qobiliyatlari shakllantiriladi. Guruh mashg'ulotlari odatda 8–12 nafar ishtirokchidan iborat bo'lib, 10–15 seansdan tashkil topadi. Mutaxassis guruh dinamikasini nazorat qilib, har bir ishtirokchining individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda jarayonni boshqaradi. Ijtimoiy ko'nikmalar treninglari — rol o'yinlari, muzokaralar, guruh muammolarini hal qilish mashqlari — amaliy natijalarni tezlashtirishga yordam beradi.

Oilaviy terapiya va ota-onalar bilan ishlash. Yoshning reabilitatsiyasi oilasiz to'liq bo'lmaydi. Oilaviy terapiya usuli butun oila tizimini maqsadli o'zgartirishga

⁶ Holmatov J. Guruh terapiyasi va ijtimoiy ko'nikmalar. – Toshkent: Akademiya, 2020. – B. 56.

qaratilgan bo'lib, ota-onalarning farzand tarbiyasidagi xatolarni anglashiga va yangi muloqot modellarini o'zlashtirishiga yordam beradi⁷. Bu usulda oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlar tizimi, muloqot shakllari va ota-onalik amaliyoti o'rganiladi. Tajriba shuni ko'rsatadiki, ota-onalar bilan muntazam ishlash yoshdagi ijtimoiy muammolarning qaytadan paydo bo'lishini 40–60 foizga kamaytiradi. Shuning uchun ko'plab mamlakatlarning ijtimoiy reabilitatsiya dasturlari ota-onalar uchun maxsus trening modullarini o'z ichiga oladi.

Art-terapiya va ijodiy usullar. Art-terapiya — rasm chizish, musiqa, teatr va xoreografiya vositasida yoshning ichki holatini ifodalash va psixologik muammolarni bartaraf etish usuli⁸. Bu usul ayniqsa so'z bilan o'z holatini ifodalay olmaydigan, og'ir psixologik travmalarni boshdan kechirgan yoki muloqotdan tortinuvchi yoshlar uchun qo'l keladi. Musiqa terapiyasi, biblioterapiya (kitob o'qish va tahlil qilish), drama terapiyasi (rol o'yinlari va teatr sahnalari), fototerapiya (rasmlar orqali o'zini anglash) — bularning barchasi ijodiy reabilitatsion metodlar sifatida keng qo'llanilmoqda. Bu usullarning asosiy afzalligi — yoshning reabilitatsiya jarayoniga faol va qiziqish bilan qatnashishini ta'minlashidir.

Sport va jismoniy faollik terapiyasi. Sport va muntazam jismoniy mashg'ulotlar nafaqat sog'liqni mustahkamlaydi, balki yoshning o'z-o'zini hurmat qilishini, intizomini va jamoaviy ish ko'nikmalarini rivojlantiradi⁹. Tadqiqotlar sport bilan shug'ullanuvchi yoshlarda giyohvandlik va alkogolga moyillik sezilarli darajada kamayishini isbotlagan. Guruhiy sport o'yinlari (futbol, basketbol, voleybol), yakka kurash turlari (kurash, dzyu-do), shuningdek, yoga va meditatsiya — bularning har biri ijtimoiy reabilitatsiya kontekstida alohida funktsiyani bajaradi. Jismoniy tarbiya sog'lom turmush tarzini shakllantiradi va yoshning ijtimoiy munosabatlar doirasini kengaytiradi.

⁷ Rashidova G.A. Oila terapiyasi va yoshlar reabilitatsiyasi // Ijtimoiy fan va jamiyat. – 2021. – №2. – B. 45–53.

⁸ Bektoshev O.U. Art-terapiya va korreksion ta'lim. – Toshkent: Musiqa, 2022. – B. 89.

⁹ Ergasheva N.S. Sport va jismoniy tarbiyaning profilaktik ahamiyati // Sog'lom avlod. – 2021. – №1. – B.11–18.

Mehnat terapiyasi va kasbiy yo'naltirish. Mehnat terapiyasi — yoshga amaliy ko'nikmalar, mas'uliyat hissi va ishlab topish quvonchini beruvchi usul¹⁰. Bu usulda yoshga yoshiga mos mehnat topshiriqlari beriladi, u boshchilik va tashkilotchilik ko'nikmalarini o'rganadi. Kasbiy yo'naltirish esa yoshga kelajakdagi kasb-korini aniqlashda ko'mak beradi. O'zbekistonda yoshlar uchun kasbiy ta'lim markazlari va hunarmandchilik ustaxonalari ijtimoiy rehabilitatsiyaning amaliy shakli sifatida muvaffaqiyatli faoliyat yuritmoqda. Bu muassasalar yoshlarga nafaqat kasb o'rgatadi, balki ularni ijtimoiy muhitga moslashtiradi va ish haqi orqali mustaqillik hissini beradi.

HUQUQIY ASOSLAR VA INSTITUTSIONAL TIZIM

O'zbekiston Respublikasida yoshlarni ijtimoiy himoya qilish va rehabilitatsiya qilishning kuchli huquqiy asosi mavjud¹¹. "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonun, "Profilaktika to'g'risida"gi Qonun va "Ijtimoiy xizmatlar to'g'risida"gi Qonun ushbu sohadagi faoliyatni tartibga soladi. Yoshlar ishlari agentligi, Mahalla institutlari, ijtimoiy rehabilitatsiya markazlari va voyaga etmaganlar ishlari bo'limlari o'rtasidagi hamkorlik maqsadli yordamni ta'minlaydi. Amaliyotda huquqiy asoslarni chuqur bilish mutaxassislarga yoshning huquqlarini himoya qilish, unga kerakli xizmatlarni yo'naltirish va muassasalararo hamkorlikni samarali yo'lga qo'yishda yordam beradi.

ZAMONAVIY VA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Raqamli texnologiyalar ijtimoiy rehabilitatsiya amaliyotiga yangi imkoniyatlar olib kirmoqda¹². Onlayn konsultatsiyalar, raqamli ko'nikmalar treninglari, ijtimoiy tarmoqlar orqali qo'llab-quvvatlash guruhlari va ilovalar asosidagi psixologik yordam dasturlari — bularning barchasi an'anaviy usullarni samarali to'ldiradi. Peer-support

¹⁰ Toshmatov K.B. Kasbiy orientatsiya va mehnat terapiyasi. – Farg'ona: FarDU, 2020. – B. 67.

¹¹ Xasanov I.R. Ijtimoiy rehabilitatsiyaning huquqiy asoslari. – Toshkent: Adolat, 2021. – B. 112.

¹² Yusupova D.M. Raqamli texnologiyalar va yoshlar bilan ishlash // Zamonaviy ta'lim. –2023. – №4.– B.34–41.

(tengdosh yordami) modeli ham katta samara bermoqda: bu modelda reabilitatsiyadan muvaffaqiyatli o'tgan yoshlar hozirgi muammolarda ko'mak izlayotganlarga mentor va yo'llovchi sifatida yordam beradi. Bu yondashuv ishonch muhitini yaratish, motivatsiyani oshirish va reabilitatsion jarayonni yanada shaxsiylashtirishga imkon beradi.

XULOSA. Xavf guruhidagi yoshlar bilan ishlashda ijtimoiy reabilitatsiya usullarining samaradorligi kompleks, shaxsga yo'naltirilgan yondashuvga bog'liq¹³. Birorta ham yagona usul barcha muammolarni hal qila olmaydi — muvaffaqiyatning kaliti individual, guruh, oilaviy va ijtimoiy-muhit darajasidagi usullarni uyg'un birlashtirish va doimiy monitoring olib borishda.

Maqolada ko'rib chiqilgan individual terapiya, guruh mashg'ulotlari, oilaviy yondashuv, art-terapiya, sport va mehnat terapiyasi usullari — hammasini bir-birini to'ldiruvchi vositalar sifatida qo'llash zarur. Zamonaviy raqamli texnologiyalar va peer-support modellari bu jarayonni yanada samarali qiladi.

Ijtimoiy reabilitatsiya — bu bir martalik aralashuv emas, balki yoshni doimiy kuzatib borish, zarur paytlarda yangi yordamni tashkil etish va uning ijtimoiy salohiyatini bosqichma-bosqich mustahkamlab borish jarayonidir. Mutaxassislarning kasbiy mahorati, empatiyasi va ijodiy yondashuvi bu jarayonning eng muhim elementi bo'lib qoladi.

ADABIYOTLAR VA IZOHLAR

¹³ Raximov S.T. Kompleks yondashuv asosida yoshlarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash. – Toshkent: O'zbekiston, 2022. – B. 143.

1. Karimov A.A. Ijtimoiy rehabilitatsiya asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – B. 45.
2. UNESCO. Youth at Risk: A Guide to Targeted Prevention. – Paris: UNESCO Press, 2021. – P. 12.
3. Mirzayev B.T. Yoshlar bilan ijtimoiy ish metodologiyasi. – Toshkent: TDIU, 2020. – B. 78.
4. Sultonov X.R. XAVF guruhidagi yoshlarning psixologik xususiyatlari // Psixologiya va hayot. – 2022. – №3. – B. 15–22.
5. Nishonov F.M. Rehabilitatsiya jarayonida individual yondashuv. – Samarqand: SamDU, 2021. – B. 33.
6. Holmatov J. Guruh terapiyasi va ijtimoiy ko'nikmalar. – Toshkent: Akademiya, 2020. – B. 56.
7. Rashidova G.A. Oila terapiyasi va yoshlar rehabilitatsiyasi // Ijtimoiy fan va jamiyat. – 2021. – №2. – B. 45–53.
8. Bektoshev O.U. Art-terapiya va korreksion ta'lim. – Toshkent: Musiqa, 2022. – B. 89.
9. Ergasheva N.S. Sport va jismoniy tarbiyaning profilaktik ahamiyati // Sog'lom avlod. – 2021. – №1. – B. 11–18.
10. Toshmatov K.B. Kasbiy orientatsiya va mehnat terapiyasi. – Farg'ona: FarDU, 2020. – B. 67.
11. Xasanov I.R. Ijtimoiy rehabilitatsiyaning huquqiy asoslari. – Toshkent: Adolat, 2021. – B. 112.
12. Yusupova D.M. Raqamli texnologiyalar va yoshlar bilan ishlash // Zamonaviy ta'lim. – 2023. – №4. – B. 34–41.
13. Raximov S.T. Kompleks yondashuv asosida yoshlarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash. – Toshkent: O'zbekiston, 2022. – B. 143.